

UYGURLARIN “AT” KONULU ATASÖZLERİ

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Sevgi DAL*

Geliş Tarihi: 16.09.2019

Kabul Tarihi: 28.11.2019

Özet

Sözlü edebiyat geleneğinin bir ürünü olan atasözleri, içerisinde maddi, manevi birçok kültürel unsur barındırması ve milletlerin geçmiş yaşam tecrübelerini günümüze kadar taşıması yönüyle bir kültür hazinesi olarak görülmektedir. Atasözlerinde işlenen tema ve konular arasında hayvanların önemli bir yeri vardır. Uygur atasözlerinde de at, kurt, kuş, köpek, tavşan, ördek, eşek gibi pek çok hayvan karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründe atlı göçebe hayattan yerleşik yaşama kadar Türk boylarının hayatının hemen her alanında yerini alan at ise kutsal kabul edilecek kadar kıymet verilen bir hayvandır. Uygur Türkleri tarafından “makal-temsil” olarak adlandırılan atasözlerinde de atın yer aldığı pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örnekler, Eziz Atavulla Sartekin’in “Uygur Helk makal-Temsilliri” adlı eserinden taranmış ve at konulu olan atasözleri tespit edilerek bu atasözlerinin bir kısmı incelenmiştir. Çalışmamızda atasözü örneklerinden hareketle Uygur Türklerinin kültürel hafızasındaki at, atın Türk toplumundaki yeri ve önemi, barındırdığı anlamlar gibi konularda değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Atasözü, Kültür, Hafıza, At.

UYGHURS PROVERBS ON “HORSE”

Abstract

Proverbs, which are a product of oral literary tradition, are seen as a cultural treasure in that they contain many material and spiritual folkloric elements and carry the past life experiences of nations to the present day. Among the themes and topics covered in proverbs, animals play an important role. In Uyghur proverbs, many animals such as horses, wolves, birds, dogs, rabbits, ducks, donkeys appear. In the Turkish culture, the horse, which takes its place in almost every area of the life of the Turkish tribes from the nomadic life of the horsemen to the settled life, is an animal that is regarded as sacred. There are many examples of horse in the proverbs called “Makal-temsil” by the Uyghurs. These samples were scanned from Eziz Atavulla Sartekin’s “Uyghur Helk Makal-Temsilliri” and some of these proverbs were examined by determining the proverbs containing the horse. According to the proverbs in our study, the importance of horse and horse in the Turkish society and the meanings of horse were evaluated in the cultural memory of Uyghur Turks.

Keywords: Uyghur, Proverb, Culture, Memory, Horse.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, e-posta: sevgidal92@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4226-4031

Giriş

Atasözü, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel" (TDK Sözlük, 2011: 180) şeklinde tanımlanırken, Ömer Asım Aksoy tarafından "kalıplaşmış (klişe durumuna gelmiş) sözler" (Aksoy, 2016: 15) şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye'de yapılan atasözü tanımları, yaratım-aktarım-kullanım özellikleri üzerinden yapılmıştır. Tanımlarda yaratım özelliği yönüyle ortak bir hafızaya işaret edilmektedir. Bu sebeple tanımlarda bu özellik önemlidir. Bu nokta "kalıplaşmış, klişe" gibi şekil özelliği ile desteklenmektedir. Tanımlarda çoğunlukla yer alan yaratım-aktarım ve şekil özellikleri dışında içerik ve işlev özellikleri noktası genellikle yorumlanmamıştır. Atasözüne "yaratım-aktarım-kullanım", "şekil-yapı", "içerik" ve "işlev" özelliklerin kapsayan bir tanımlama yapmak türün anlaşılmasını daha da kolay kılacaktır (Ekici, 2015:134). Bu şekilde bir tanımlama yapacak olursak şunları söylemek mümkündür: Atasözü, "Atalarımızın hemen her konudaki deneyim ve gözlemlerine dayanan tecrübelerini öğüt vermek amacıyla sözlü veya yazılı olarak ifade ettikleri, nesilden nesile aktarılarak gelen kısa, özlü sözlerdir."

8.-14. yüzyıllar arasında oluşturulmuş Uygur dil yadigârları bize Uygur atasözleriyle ilgili tarihî bilgiler vermektedir. Uygur atasözleri ile ilgili ilk kapsamlı yazılı belge olarak Orhun yazıtlarından bahsedebiliriz. Yazıtlar dışında Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugatü't Türk'ü, Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig'i, Edip Ahmet Yükneci'nin Atabetü'l Hakayık'ı Uygur atasözlerinin tarihî kaynakları arasında yerini almaktadır. Bu kaynaklarda yer alan atasözleri, yüzyıllardır Uygurlar arasında kültür değerlerini aktarma görevini sürdürmekte ve canlılığını korumaktadır (Öztopçu, 1992: 39-44).

Çağdaş Uygurcada atasözleri, *maqal-temsil* adları ile karşımıza çıkarlar. Maqal ve temsil kelimelerinin kapsamı farklıdır. Bunlardan maqal insanlar arasında gerçekleşen yaşam ilişkilerinden üretilen hikmetlere verilen addır ve genellikle dolaysız bir dille ifade edilir. Temsil ise hayvanlar ve başka canlı, cansız nesnelere arasındaki her türlü ilişkiden doğan tecrübelerdir. Temsiller, maqalların aksine dolaylı bir ifade barındırır. Örneğin *büginniş işini etiğe qoyma*, "Bugünkü işi yarına bırakma" (maqal); *at tapquçe eşek min* "At buluncaya kadar eşeğe bin" (temsil)" (Gulcalı, 2018: 353).

1. Türk Hafızasında At Sembolü

Türkler, tarih boyunca çok büyük bir coğrafyada, büyük devletler kurmuşlardır. Dışa dönük sosyo-kültürel hayatlarında at, bilhassa göçebe yaşam tarzını sürdüren Türkler için, son derece önemli bir yer tutmuştur (Çobanoğlu, 2004: 37). Öyle ki, Eski İç Asya göçebelere arasında yer alan Türkler, Hunlarda görüldüğü üzere at yetiştiriciliği vasıflarıyla tarih sahnesine çıkmışlardır. Çinliler Türkler hakkında "Türklerin hayatı atlarına bağlıdır" demiştir (Esin, 1995:54). Roux'a göre, toplumların avcılık yapan ya da hayvancılıkla geçinen toplumlar olduğunu söylemek, hayvansal yaşamın onlar için önemini vurgulamak anlamına gelir. Bu tür toplumların kaderi hayvanın kaderine bağlıdır (Roux, 2005: 15). Türklerin sosyal yaşamındaki önemi dışında edebi ürünlerinde de kutsal, değerli bir varlık olarak karşımıza çıkan at, Roux'un ifade ettiği gibi, Türklerin kaderi ve zaferlerinin ortağı olmuştur.

At, Türklerin atasözü, masal, efsane, destan gibi sözlü edebiyat ürünlerinde yoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca tamamen ve günümüzde de kısmen avcı, çoban ve çiftçi olarak hayatını sürdüren bir ulusun kültürel belleğinde at gibi hayvanların var olması, edebi ürünlerinde de yer alması son derece doğal ve normaldir (Çobanoğlu, 2004:36). Sakaoğlu, Gümüşhane ve Bayburt'ta derlediği yetmiş masalda en fazla rolü olan ehlî hayvanın at olduğunu ifade etmektedir. Sakaoğlu'na göre masalarda atlarla ilgili çeşitli motifler yer almaktadır: Bunlar, atların doğuşu, atların göl ve bataklıktan çıkışı, atların konuşması, atların yardımcı olması şeklinde sıralanabilir (Sakaoğlu, 1995: 282).

Bahsedilen motifler Türk destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Atların menşelerine ilişkin bilgi veren kaynaklarda, Türk atlarının birçoğunun denizden veya gölden çıkan aygırlar ile o çevrede bulunan kısrakların çiftleşmelerinden dünyaya geldiklerine ilişkin birtakım anlatılar mevcuttur (Kaba, 2011:27). Dede Korkut anlatmalarında yer alan kahramanlardan Bamsı Beyrek’in atı “Benli Boz” bir deniz kulumu olarak, Köroğlu’nun Kırat’ı Amuderya’dan çıkan bir aygır olarak tasvir edilmektedir (Kaba, 2011: 27-28). Efsanevî şekilde ortaya çıkan bu atlar, kahramanlarının zaferlerine de eşlik etmektedirler. Bu eşlikleri sırasında destanlarda hemen her atın kendine has bir adının olduğu dikkat çekmektedir. Bir ada sahip olan bu atlar da kahramanlar gibi ölümsüzleştirilirler (Kaba, 2011: 35).

Atın Türk mitolojisinde de önemli bir yeri vardır. Şamanı kutsal güçlerle buluşturan, Tanrıların yanında yer alan at, ölümün ve sezginin bir sembolü olarak görülmektedir. Gökte, yeryüzünde ve yer altında da yeri vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için atın varlığı, aracılığı gerekmektedir. (Seyidoğlu, 1995: 93). Türk kültürünün bir parçası olan folklor ürünlerinden atasözleri ata yoğunlukla yer vermiş olan bir türdür. Göçebe Türk kültüründen itibaren başlayan ve zamanla çoğalan atla ilgili atasözleri, maddi-manevi kültür, medeniyet ve değerlerimizi gözler önüne sermektedir (Elçin, 1963: 3189). Çobanoğlu’nun ifadesiyle atasözleri, her ulusun karakterinin bir yansımasıdır. Bu bağlamda atasözleri bir ulusun belleğinde yer alan değerleri ve onların yoğurup yaşattığı kendi karakterlerini dışa vururlar (Çobanoğlu, 2004 :29). Uygur Türklerinin atasözlerinde de bu dışa vuruş karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türkleri arasında on binlerce atasözü örneği vardır. Bugüne kadar bunlarla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Konuyla ilgili önemli çalışmalardan biri de Uygur Türklerinden araştırmacı Aziz Atavulla Sartekin tarafından ele alınmıştır. Sartekin, son elli yılda kitap ve dergilerde yayınlanmış 48.000’den fazla atasözünü içeren “Uygur Hëlq-maçal Temsilliri” adlı kitabını yayına hazırlamıştır (İnayet, 2018: 197). Bu çalışmada Sartekin’in kaynağında yer alan at konulu atasözleri taranmış ve pek çok atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin bir kısmı çalışmamızda konularına göre tasnif edilmiş ve taşıdığı anlamlar yönüyle değerlendirilmiştir.

2. Uygur Atasözlerinde At

2.1. Atın değerini yansıtan atasözleri:

Bu başlık altında yer alan atasözü örneklerinde genel itibariyle Uygur Türklerinin ata verdikleri değer yansıtılmaktadır. Bu bölümde, atın özellikleri ile insan özelliklerinin bilhassa “er” olarak ifade edilen kahramanın kıyaslanmış olması da atı yücelten bir durum olarak dikkat çekmektedir. Bu bölümde atın sadece insanlarla değil at, deve gibi hayvanlarla da kıyaslanmış örnekleri mevcuttur.

At ayığı bilen tapar,
 Âdem kolu bilen tapar. (s. 9)
(At ayağı ile bulur, insan eli ile bulur)
 At bir, oğlak miñ (s.10)
(At bir, oğlak bin)
 At er kişiğe kanat. (s. 10)
(At yiğidin kanadı)
 At tokkuz yéşida tolar,
 Yigit ottuz yéşida. (s.10)
(At dokuz yaşında, yiğit otuz yaşında yetişkin olur)
 At béşiğa urğuçe,
 Atañnıñ béşiğa ur. (s.10)
(Atın başına vuracağına atanın başına vur)

Atnıñ sırrını gözidin bil,
 Yigitnıñ sırrını sözidin (bil) (s. 15)
(Atın sırrını gözünden, yığidin sırrını sözünden bil.)
 At ölse er qalar,
 Er ölse el. (s. 17)
(At ölse yığit kalır, er ölse düşman kalır.)
 At ölse itqa toy bolur. (s. 17)
(At ölse köpeğe bayram olur.)
 At öler yaylaq qalur,
 Batur öler, namı qalur. (s. 17)
(At ölür yayla kalır, kahraman ölür adı kalır)
 Atlıq dost yolğa yoldaş,
 Piyadisi daim qoldaş. (s.19)
(Atlı dost, yolda yoldaştır, yürüyenin daima yardımcısıdır)
 At yıqılmısa ecdiha bolur,
 Âdem hatalaşmısa evliya (bolur) (s.20)
(At düşmezse ejderha olur, insan hata yapmasa evliya (olur))
 At yaqşısı tögedin,
 Göş yaqşısı mögedin. (s. 20)
(At deveden iyidir; et, meyveden iyidir.)
 Âdemiñ saltıñı molla bolur,
 Atnıñ saltıñı yorgâ (bolur). (s.32)
(İnsanın yalnızı molla olur, atın yalnızı Rahvan olur)
 Alte teñgem bar at alimen,
 yette teñgem bar kız (alimen). (s. 61)
(Alti kuruşum var at alayım, yedi kuruşum var kız alayım)
 Alte çaynap at toysun,
 Yette çaynap er (toysun). (s.61)
(Alti kez çiqneyip at doysun, yedi kez çiqneyip er doysun)
 Ersiz hotun- yügensiz at. (s.96)
(Ersiz kadın, gemsiz at)
 Er qanatı- at.
 Er qanatı- dost. (s.97)
(At erin kanadıdır, dost erin kanadıdır)
 Er gaday bolsimu qerzi bolmısa,
 At oruk bolsimu yégiri bolmısa. (s. 99)
(Er fakir olsa da borucu olmasa, at zayıf olsa da yarası olmasa)
 Erniñ kanatı at,
 Attın qalsan yat. (s.100)
(Er kanadı at, attan ayrılсан yat)
 Er ottuz yéşida yétiler,
 At toqkuz yéşida (yétiler). (s. 101)
(Er otuz yaşında, at dokuz yaşında olgunlaşır)
 Er ölse éti qalar,
 At ölse egeri qalar. (s. 102)
(Er ölse eti kalır, at ölse egeri kalır)
 Bala alte aylıqta atta olturar,
 Yette aylıqta yerde (olturar) (s.138)
(Çocuk altı aylıkken ata, yedi aylıkken yere oturur)
 Yâhşı at işletseñ kol, satsañ pul. (s.739)
İyi atı çalıştırsan kol, satarsan para (olur).
 Yâhşı at oğulga kanat (s. 739)

(İyi at oğula kanat)
 Yahşı at igesiniñ köñlündekini biler. (s. 739)
(İyi at sahibinin istediğini bilir)
 Yahşı atқа öyüñni sat. (s.739)
(İyi ata evini sat)
 Yahşı at kérésimu, öz yorgasını taşlımas. (s.739)
(İyi at yaşlansa da, kendi rahvanını terk etmez)
 Yahşı at er kanatı,
 Yahşı er el (kanatı) (s. 738)
(İyi at yiğidin kanadı,
İyi yiğit memleketin kanadıdır)
 Yahşı at erge kanat (s.738)
(İyi at yiğide kanattır.)
 Yahşı atta bir éyip (s.738)
(İyi atta bir ayıp vardır)

2.2. At ve Eşeğin Birlikte Kullanıldığı Atasözleri:

Uygur atasözlerinde atın eşek ile kıyaslanması sıklıkla yapılmıştır. Bu örneklerde at, her daim gücüyle ön plandayken, eşek daha güçsüz şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi olarak ise atın göçebe Uygur toplumunun bir aracı olduğunu, eşeğin ise yerleşik kültüre geçmiş olan Uygur toplumunun bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Göçebenin yaşam tarzını kolaylaştıracak olan hayvanın güçlü ve hızlı olması oldukça önemlidir. Atasözlerinde de bu özellik sıklıkla vurgulanmıştır. Yine bu bölümde, eşeğin keçesinden bahseden bir atasözünden hareketle de keçenin değerli bir unsur olarak ele alındığı bilgisi, atalarımızın tecrübelerinden günümüze kadar ulaşmaktadır.

At- at bilen tepişidu,
 Atnın eşek bilen tepişkini nede bar. (s.4)
(At, at ile buluşur. Atın eşek ile ne işi var)
 At arpa yese, eşek kulağ salar. (s.5)
(At arpa yese, eşek kulağını büker)
 At bilen at tepişse, aradaki eşek ölüptü. (s.10)
(At ile at tepişirse aradaki eşek ölür.)
 At tapkuçe eşek min (s. 10)
(At bulana kadar eşeğe bin)
 At tepkenge at çidaptu, eşek tepkenge eşek (çidaptu). (s.10)
(At tepene at dayanır, eşek tepene eşek dayanır)
 At bar yerde eşekke yol bolsun, dost bar yerde hésabka pul (bolsun) (s.10)
(Atın olduğu yerde eşeğe yol olsun, dostun olduğu yerde hesap için para olsun)
 At tapkanı eşek yer. (s.10)
(Atın bulduğunu eşek yer)
 Attın yıkılğan yumşak çüşer,
 eşektin yıkılğan kattıç çüşer. (s.11)
(Attan düşen yumşak düşer, eşekten düşen sert düşer)
 Attan çüştün, eşekke çüştün. (s.11)
(Attan düştün, eşeğe düştün)
 Attın yıkıldıñ pahtığa yıkıldıñ,
 eşektin yıkıldıñ tahtığa yıkıldıñ. (s.11)
(Attan düştün pamuğa düştün, eşekten düştün tahtaya düştün)
 At kuyrukı bilen mahtınar,
 eşek kulağı bilen (mahtınar). (s.12)
(At kuyruğu ile böbürlenir, eşek kulağı ile)
 Atnın nohtisi eşekke kelmes (s. 15)

(Atın yuları eşeğe olmaz)
 Atın ölümü eşekke toy. (s.15)
 (Atın ölümü eşeğe düğün olur)
 Atın égeri eşekke yaraşmas. (s.15)
 (Atın eyeri eşeğe yaramaz)
 Atın tepkeni har emes,
 eşekniñ tepkeni har. (s. 15)
 (Atın tepmesi ağır gelmez, eşeğin tepmesi ağır gelir.)
 At oynaklısa, eşek çıçañlaydu. (s. 17),
 (At oynarsa, eşek böbürlenir)
 At yok yerde eşekmu at. (s. 20).
 (Atın olmadığı yerde eşek de at)
 At alsañ eger al, eşek alsañ toqum (al). (s.255)
 (At alsan eyer al, eşek alsan koşum al.)

2.3. Atın Eyeri ve Yemliđi ile İlgili Atasözleri

Uygurların at konulu atasözlerinde atın eyer takımına verilen değeri yansıtan pek çok atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinde at, eyeri ve yemliği ile değerli olarak gösterilmiştir. “At körki eger toqum” (Atın güzelliği eyer koşumundadır) , “At satsañ yügenni satma.” (Atını satsan da gemini satma) şeklindeki atasözleri bu değeri açıkça ortaya koymaktadır. Atın eyeri ile insanın giyimi arasında bir benzerlik kurulmuş ve eyer, atın süsü olarak da ifade edilmiştir. Atasözlerinde atın süslü olması değeri arttırdığı için atı süsleyen eyer takımı da at kadar önemli olarak karşımıza çıkmaktadır.

At aylanıp oqurnı tapar,
 Koy aylanıp qotannı (tapar) (s. 9)
 (At dolaşıp yemliğini bulur, koyun dolaşıp ağılını bulur)
 At aylanıp oqurnı tapar,
 Misafir aylanıp yurtını (tapar). (s. 9)
 (At dolaşıp yemliğini bulur, misafir dolaşıp yurdunu bulur)
 At tapquçe eger tap. (s.10)
 (At bulana kadar eyer bul)
 At béşiđa kün kelse,
 Yügen bilen su içer.
 Er béşiđa kün kelse,
 ötüğ bilen su kéçer. (s.10)
 (Atın başına sıkıntı gelse gemi ile su içer, erin başına dert gelse çizme ile su geçer)
 At çepişi bilen qedirlik,
 Er töhpisi bilen (qedirlik). (s. 11)
 (At koşusu ile değerlidir, er katkısı ile değerlidir)
 At satsañ yügenni satma. (s.11)
 (Atını satsan da gemini satma)
 At soriđan qorluq emes,
 Eger soriđan qorluq. (s.11)
 (At sormak ayıp değildir, eyer sormak ayıptır)
 Attın çüşse, üzengisidin çüşmeptu. (s.11)
 (Attan inse de üzengiden inmez)
 Atka eger yarışar,
 eşekke toqum (yarışar). (s. 11)
 (Ata eyer, eşeğe koşum yakışır)
 Attın ayrılşañmu,
 Eger toqumidin ayrılma. (s. 11)
 (Attan ayrılсан da eyer takımından ayrılma)

At körki eger tokum. (s.13)
(Atın güzelliği eyer koşumundadır)
 At satsañ yügenni qaldur. (s. 14)
(At satsan, gemini satma)
 Atnı sat, yügenni satma,
 eşekni sat, nohtını satma. (s. 14)
(Atnı satsan da gemini satma, eşeğini satsan da yularını satma)
 Atnın aççıki kelse,
 égizduruknı çaynaydu. (s. 14)
(At öfkelenirse gemini çığner)
 At minseng yügen sal,
 yügensiz mingüçe piyade kal. (s.14)
(Ata bineceksen gem vur, dizginsiz ata binmektense yaya kal)
 Atnıñ zınneti eger,
 Ernin zınneti hüner. (s. 15)
(Atın süsü eyeri, erin süsü hüneridir)
 Atnı oqurda baq,
 nannı tonurğa yaq (s. 16)
(Atı yemliğinde bak, ekmeği tandırda yap)
 At hem oqurdın hem torvidin yer. (s.16)
(At hem yemlikten hem de torbadan yer)
 Atnı minseñ dönke çap (s.16)
(Ata binsen yokuşa sür (eyerle))
 Atnı min éger bilen,
 başqurğın yügen bilen. (s.16)
(Ata eyeri ile bin, gemi ile yönet)
 Atnı heyde yem bilen,
 işni kılğın pem bilen. (s.16)
(Atı yem ile kullan, işi akıl ile yap)
 At ölse egeri qalar.
 Âdem ölse éti. (s. 17)
(At ölse eyeri kalır, insan ölse adı)
 At egeri bilen,
 Cuvân kiyimi bilen. (s.17)
(At eyeri ile, kız giyimi ile)
 At egeri bilen,
 Âdem ciğeri bilen. (s.19)
(At eyeri ile, insan ciğeri ile)
 At yötelse oqur sal,
 kala yötelse piçak sal. (s. 20)
(At öksürse yemliğe sal, inek öksürse kes)
 Âdem kiyim bilen çıraylıq,
 At eger bilen çıraylıq. (s.30)
(İnsan giyimiyle, at eyeriyle güzel)

2.4. Atın Fiziksel Özelliklerini ve Hareketlerini İçeren Atasözleri

Uygur atasözlerinde atın fiziksel özelliklerinden de bahsedilmektedir. Özellikle atın rengi, kilosu, koşma şekli, yaralı olmamasının önemi, kişnemesi gibi dış görünüşünü ve hareketlerini kapsayan atasözlerine yer verilmiştir. Uygur Türklerine göre iyi at semiz yani kilolu, yarası olmayan, doru, alacalı renkte ve yeledi olmalıdır. Yine atın iyisi olarak Rahvan adı sıklıkla atasözlerinde geçmektedir.

At semiz yem yahşi,

hotun semiz er yahşi (s. 11)
(At şişmansa yem iyidir, hatun şişmansa er iyidir)
 Atıñ biñsisini layda gör,
 Heçirniñ biñsisini sayda gör. (s.14)
(Atın gücünü çamurda gör, katırın gücünü derede gör)
 Atıñ yahşısı ala,
 Hötünüñ yamanı bala. (s. 15)
(Atın iyisi alacalı olandır, hatunun kötüsü beladır)
 Atıñ obdanı yorğa,
 Ademiñ eskisi dorğa (s. 15)
(Atın iyisi Rahvan, insanın eskisi amir)
 Atıñ yahşısı argımak ,
 Otıñ yahşısı kamgak. (s. 15)
(Atın iyisi soylu at, otun iyisi deve dikenidir)
 Atıñ kişnemeydiğini yok,
 İtiniñ çişlimeydiğini yok. (s.15)
(Atın kişnemeyeni, köpeğin ısırmayanı yok)
 Atıñ keynige ötmе,
 yurtınıñ aldığa (ötmе). (s.15)
(Atın arkasına geçme, yurdun önüne geçme)
 Atıñ putığa çoruk tuşulmas. (s.15)
(Atın ayağına çarık takılmaz)
 Atıñ toruķı yahşi,
 Cuganıñ oruķı (yahşi). (s.15)
(Atın dorusu iyidir, kadının zayıf olanı iyidir)
 Atıñ yahşısı toruķ,
 kızınıñ çıraylıķı oruķ. (s.15)
(Atın güzeli doru, kızın güzeli zayıf olandır)
 Atıñ sölitı yaylısıda,
 horoznuñ sölitı tacısıda. (s.15)
(Atın görkemi yelesinde, horozun görkemi tacındadır.)
 Atıñ töt putı bolsımu putlısıdu. (s.15)
(Atın dört ayağı olsa da sürçer)
 Atıñ yahşısı sür bolur,
 Erniñ yahşısı taz (bolur). (s.16)
(Atın iyisi kır olur, erin iyisi kel olur.)
 Atıñ yahşısı yorga bolur. (s.16)
(Atın iyisi Rahvan olur)
 Atıñ yorgasını al,
 Kiyimniñ yarışmılıķını (al). (s.16)
(Atın Rahvanını, kıyafetin yakışanını al)
 At oruķ bolsımu yéğir bolmısa,
 Göş sönek bolsımu yéğir bolmısa.(s. 17)
(At zayıf olsa da yaralı olmasa, et kemikli olsa da ciğer olmasa.)
 At oruķluķta buzulur,
 Hötun gériblikte (buzulur). (s. 17)
(At zayıflıktan, hatun gariplikten bozulur)
 At oruķ, yol taygaķ. (s.17)
(At zayıf, yol kaygan)
 Atıñ kişnemeydiğini yok,
 İtiniñ çişlemeydiğini yok (s.20)
(Atın kişnemeyeni itin ısırmayanı olmaz)

Ademniñ saltını molla bolur,
Atniñ saltını yorga (bolur). (s.32)
(*İnsanın yalnız molla olur, atın yalnız Rahvan olur*)

2.5. Atla İlgili Genel Bilgileri İçeren Atasözleri

Yukarıda yer verilen başlıkların dışında kalan at konulu Uygur atasözleri bu başlık altında bir araya getirilmiştir. Burada yer alan bilgilere göre at, güç, kuvvet, zenginlik sembolü olduğu için beylere yakışan bir hayvandır. Yine at da dost gibi sınanan bir varlık olarak atasözlerinde karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi atın olumlu özelliklerinin yanında ata yapılan kıyaslar, benzetmeler de “dost” gibi olumlu anlam taşıyan ifadelerden oluşmaktadır. Bu bölümde yer alan atasözlerinin içerisinde atın bakımı, doğru at seçimi vb. gibi bilgilere de yer verilmiştir. Atın iyisinin tozda ve yokuşta anlaşılacağı, tay at yerine semiz bir at tercih edilmesi gerekliliği, atın arkasına ikinci bir kişi olarak oturmanın rahatsızlık vereceği bilgisi gibi çeşitli bilgiler atalarımızdan günümüze kadar ulaşan tecrübeler arasındadır.

Abdal atka minse bay boldum der,
Çamğur aşka kirse may boldum (der). (s.1)
(*Abdal ata binince bey oldum, şalgam yemeğe girince yağ oldum sanır*)
At azsa tayga egişer. (s.5)
(*At yoldan çıksa tayı takip eder*)
Ataıñı körseñ attın çüş. (s. 7)
(*Atanı görünce atından in*)
At alsanlar tay almanlar, yolğa yarımaydu. (s.8)
(*At alırsanız tay almayın yolda yaramaz*)
At aylihanğa,
Yol sarihanğa. (s.9)
(*At Aylihan'a, yol Sarihan'a*)
At ayığan at miner,
Kiyim ayığan ton kiyer. (9)
(*Atın kıymetini bilen at biner, elbisenin kadrini bilen kaftan giyer*)
At ayığı bilen sinilar,
İnsan bilimi bilen (sinilar). (s.9)
(*At ayağı ile insan bilgisi ile sinanır*)
At ayığını tay basar. (s.9)
(*At izini tay sürdürür*)
Atta öt yok,
Kušta süt (yok). (s. 10)
(*Atta safra yok, kušta süt yok*)
At tayçıkını baqsan tulpar bolur,
Böre küçükini baqsan külpet bolur. (s.10)
(*Tayı besleyip büyütsen tulpar olur, kurdu besleyip büyütsen külfet olur*)
At baqsan tatilap baq,
Kala baqsan silap baq. (s.10)
(*At bakarsan tırmalayıp bak, inek bakarsan sıvazlayıp bak*)
At balisi at bolur, şir balisi şir bolur. (s.10)
(*At yavrusu at, aslan yavrusu aslan olur*)
At bayğa yarışur, navat çayğa yarışur. (s.10)
(*At zengine, akide şekeri çaya yakışır*)
At beygide sinilar, dost seperde. (s.10)
(*At yarışta, dost seferde sinanır*)
At semirse egisini teper. (s. 11)

(At şişmanlarsa sahibini teper)
 At ceñge girse uykusi éçilar. (s. 11)
(At savaşa girse uykusu açılır)
 At kadrini bilmes piyade mañmiğiçe,
 Aç kadrini bilmes aç kalmığiçe. (s.12)
(Yaya yürümedikçe atın kıymeti, aç kalmadıkça açın hali bilinmez)
 At kadrini mingen bilür,
 Miltiğ kadrini atқан. (s.12)
(Atın kıymetini binen bilir, kurşunun kıymetini atan bilir)
 At қolda, dost yolda, kuş ovda sinilar. (s.12)
(At elde, dost yolda, kuş avda sınanır)
 Atқа қамча, itke tayaқ. (s.12)
(Ata kamçı, köpeğe dayak)
 Atқа minseñ atañğa baқma. (s.12)
(Ata binince atana (bile) bakma)
 Atka mingeşme, mingeşkendikin vay deme. (s.12)
(Atın arkasına (ikinci kişi olarak) binme, bindikten sonra vay deme)
 Atka mingeşme, mingeşkendiken kéyin kötüm aғridi deme. (s.12)
(Atın arkasına binme, bindikten sonra götüm aғridi deme)
 Atlıқ piyadiniñ harğinnii bilmes. (s.13)
(Atlı, yürüyenin halini bilmez)
 At körmigen at tapsa minip öltürer. (s.13)
(At görmeyen (biri) at balsa binerek öldürür.)
 At keter, tay қalar. (s.13)
(At gider, tay kalır (gidemez))
 At kişnişip tépişar,
 Âdem sirdişip. (s.13)
(At kişneyerek, insan konuşarak buluşur)
 Atnı çanida sına,
 Erni seperde. (s. 14)
(Atı kızakta, eri seferde sına)
 Atni davanda sına,
 dostnı seperde. (s.14)
(Atı yokuşta, dostu seferde sına)
 Atnıñ huyını egisi biler. (s.15)
(Atın huyunu sahibi bilir)
 Eпçil adem mingen at қanat çıkarıptu. (s.86)
(Becerikli insanın bindiği at kanat çıkarır)
 Baytalnıñ yamini ikki atnı tépişturar. (s.147)
(kötü kısrak, iki atı tepıştırir)
 Beyge at bilen yaħşi,
 Toy yat bilen (yaħşi). (s.161)
(Yarış at ile güzeldir, düğün yabancılarla güzeldir)
 Boynını egkenni düşman at қalıp miner. (s.166)
(Boynunu eğene düşman at gibi biner)
 Telve at minse egerini tutmas. (s.260)
(Deli, at binse eyerini tutmaz)

Sonuç

Eziz Atavulla Sartekin'in "Uygur Helk makal-Temsilleri" adlı eserinde yer alan at konulu yüz otuz civarında atasözü tespit edilmiştir. Atasözlerinin çevirilerine yer verilen bu çalışmada, atasözleri içerik yönüyle tasnif edilmiştir. Atasözlerinde at zengine yakışan,

kiymetli, dost, hızlı gibi özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. At sahibi ile bir bütündür ve huyunu en iyi sahibi bilmektedir. Türk destanlarında yer alan kahramanlara ait atın çizgisinde bir at görüntüsü Uygur atasözlerinde de tam anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. At, Uygur atasözlerinde sadece kahramana zafer kazandıran bir yoldaş konumunda değildir. Uygurlar için at, “ata, baba” kadar önemli, değerlidir. At bésığa urğuçe, Atanın bésığa ur. (*Atın başına vuracağına atanın başına vur*) atasözünde ise atın babadan dahi kiymetli olduğu anlayışı yansıtılmaktadır.

At ile Eşegin Birlikte Kullanıldığı Atasözleri başlığı altında verilen At alsan eger al, eşek alsan tokum (al). (*At alsan eyer al, eşek alsan koşum al.*) atasözünden hareketle Uygur Türkleri arasında atın eyerine verilen değerin benzerinin eşegin koşumuna da verildiği dikkat çekmektedir. Eşek her ne kadar attan daha zayıf, güçsüz olarak gösterilmiş olsa da koşumunun değerli olduğu bilgisi atasözlerinde yerini almıştır. Bu başlıklar altında at konulu atasözleri içerisinde atın olumsuz bir özelliği ile ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Atasözlerinde atın kurt, eşek, inek, deve gibi hayvanlarla kıyaslandığı, bu kıyaslamalar sonucunda atın her daim olumlu anlamlar içerdiği gözlemlenmiştir.

Bilindiği gibi atasözlerinin en önemli işlevlerinden biri öğüt vermektir. Yer vermiş olduğumuz atasözlerinde de atla ilgili yapılması ve yapılmaması gerekenler, atın önemi, at seçiminde dikkat edilmesi gereken noktalar gibi konularda çeşitli öğütler verilmiştir.

Uygur atasözlerinin şekil yönüyle genellikle beyit tarzında oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Beyit dışında tek mısra ya da dörtlük halinde oluşturulmuş atasözleri de az da olsa mevcuttur.

Kaynakça

- AKSOY, Ömer Asım. (2016). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- EKİCİ, Metin. (2015). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- ELÇİN, Şükrü. (1963). “Türk Atasözlerinde At.” *Türk Folklor Araştırmaları*. S. 171, s. 3189-3191.
- ESİN, Emel. (1995). “Türk Sanatında At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (Ed. : Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık.
- GULCALI, Zemire. (2018). “Çağdaş Uygurcadaki Olumsuz İçerikli Atasözleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, S. 2, s. 351-362.
- İNAYET, Alimcan. (2018). “Uygur Atasözleri ve Deyimlerinde Geçen Çince Alıntılar Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. S.2, s. 195-214.
- KABA, Ali. (2011). *Altay, Tuva, Hakas, Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi.
- NECİP, Emir Necipoviç. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev.: İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş. (1992). *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
- ROUX, Jean Paul. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev.: Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

SAKAOĞLU, Saim. (1995). "Türk Masallarında At Motifi", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (Ed.: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Resim Matbaacılık.

SARTEKİN, E. A. (2011). *Uygur Helk Maqal-Temsilliri*. Ürümçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı.

SEYİDOĞLU, Bilge. (1995). "Mitolojik Dönemde At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık.

TÜRKÇE SÖZLÜK. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.